

ЕКОЛОГІЧНИЙ РУХ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ НАПРИКІНЦІ 80-х рр. XX ст. (історичний аспект)

У статті висвітлюється діяльність екологічного руху на території Миколаївщини наприкінці 80-х років XX століття. Проведене дослідження свідчить, що поштовхом до активізації миколаївського екологічного руху стає катастрофа на Чорнобильській АЕС і декларовані перебудовою демократизація та гласність.

Восени 1988 р. громадськими активістами засновано асоціацію «Зелений світ». Упродовж 1988–1990 рр. членам товариства вдалося зупинити заповнення Олександрівського водосховища, ініціювати ухвалення обласної програми «Екологія», в якій, зокрема, йшла мова про створення заповідного об'єкту «Гранітно-степове Побужжя» на землях, що мали бути затоплені водами Костянтинівського і Олександрівського водосховищ.

Ключові слова: асоціація, екологія, екологічний рух, екологічні організації.

Oksana Shypotilova Andrey Kozhanov

The rise of the environmental movement in the territory of Mykolayiv late 80's XX century

The article is covered the activities of the ecological movement on the territory of Mykolayiv region in the late 80's of the twentieth century. The conducted research is showed that the catastrophe at the Chernobyl Nuclear Power Plant and the democratization and publicity declared by the restructuring have become an impetus for the revitalization of the mykolayiv ecological movement.

In the autumn of 1988, the Green World Association was founded by social activists. During 1988–1990 members of the company managed to stop filling the Oleksandrivka reservoir, initiating the adoption of the regional program «Ecology», that, in particular, discussed the creation of a protected object «Granite-steppe Pobuzhya» on the lands that were to be flooded with the waters of Konstantinovskiy and the Olexander reservoir.

Key words: association, ecology, environmental movement, environmental organizations.

Елена Шупотилова, Андрей Кожанов

Экологическое движения на территории Николаевщины в конце 80-х гг. XX в. (исторический аспект)

В статье освещается деятельность экологического движения на территории Николаевщины в конце 80-х годов XX века. Проведенное исследование показывает, что толчком к активизации николаевского экологического движения становится катастрофа на Чернобыльской АЭС и декларируемые перестройкой демократизация и гласность.

Ключевые слова: ассоциация, экология, экологическое движение, экологические организации.

У період перебудови Миколаївщина перебувала в стані екологічної кризи. Саме на підвалинах усвідомлення негативних наслідків екстенсифікації виробництва, безгосподарності та техногенного навантаження на природу відбувалось зародження неформальних громадських організацій в області. Варто підкреслити, що з прийняттям у 1987 р. проекту розширення Південноукраїнського енергетично-

го комплексу, громадські активісти, пам'ятаючи наслідки Чорнобильської катастрофи піднімають хвилю громадського протесту в регіоні.

Історіографія проблеми екологічних рухів в УРСР 1980-х – 1990-х рр. представлена значним науковим доробком діаспорних і вітчизняних дослідників Н. Барановської, А. Камінського, І. Коваленко-Чукіної, А. Русначенка,

М. Шитюка¹ тощо. Передумови та обставини розвитку екологічно-громадського руху на Миколаївщині відображено в праці історика М. Михайлова². Однак питання виникнення екологічного руху наприкінці 1980-х рр. на регіональному рівні потребує більш ґрунтовного вивчення.

Метою статті є висвітлення умов розгортання та діяльності екологічно-громадського руху в Миколаївській області наприкінці 80-х рр. XX ст.

На початку 1988 р. у містах Южноукраїнськ та Первомайськ виникає екологічний рух проти розширення потужностей Південноукраїнської АЕС. Під зверненням до Верховної Ради УРСР зібрано близько 30 тисяч підписів. З відкриттям рубрики «АЕС і ми» в газеті «Південна правда» цей рух набув широкого масштабу.

У червні 1988 р. при Миколаївських відділеннях Спілки письменників та Фонду культури створено ініціативну групу, а вже 22 вересня 1988 р. відбулися установчі збори екологічної асоціації Миколаївської області³, до складу якої увійшли також Первомайське, Вознесенське та Южноукраїнське відділення. На спеціальному засіданні організація визнала екологічну ситуацію в області вкрай складною у зв'язку із здійсненням таких проектів, як будівництво Дніпробузького гідровузла, створення Олександрійського і Костянтинівського водосховищ у комплексі з розширенням будівництва Південноукраїнської АЕС.

Екологічна асоціація, як неформальний орган громадськості, увійшла до складу Української республіканської асоціації «Зелений

світ» при Радянському комітеті захисту світу. Активну участь у роботі екологічного руху брали наукові співробітники кораблебудівного і педагогічного інститутів, ПО «Екватор», ПКБ електрогідравліки, краєзнавчий музей, інженери та робітники заводів, робітники сільського господарства, вчителі, юристи, лікарі, журналісти, економісти⁴.

Згідно зі статутом, товариство, як самоврядний орган громадськості, діяло відповідно до Конституції та законодавства СРСР, УРСР на всій території області. У роботі асоціації могли брати участь як окремі громадяни, так цілі колективи, клуби та товариства. Миколаївська екологічна асоціація проголосила своїм девізом: «Ідеї екології – в маси!».

Основними положеннями програми «Зеленого світу» (від 22 вересня 1988 р.) були:

1. З метою порятунку р. Південний Буг домогатися скасування будівництва Дніпро-Бузького гідровузла як екологічно небезпечного проекту.
2. Задля зменшення екологічної небезпеки добиватися скасування будівництва Олександрівського і Костянтинівського водосховищ і ГЕС, у зв'язку з чим консервувати будівництво третього та четвертого блоків Південноукраїнської АЕС і ввести їх в дію тільки після вичерпання ресурсів першого та другого блоків.
3. Для поліпшення екології навколо глиноземного заводу домогатися вирішення питання виключення вітрового розносу глинозему і повноцінної роботи очисних споруд на ньому.
4. Проаналізувати стан забруднення річок Південного Бугу та Інгулу промисловими підприємствами, сільськими госпо-

¹ Барановська Н. П. Вплив Чорнобильської катастрофи на трансформаційні процеси у суспільстві (до 25-річчя трагічних подій) // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 123-142; Камінський А. На перехідному етапі: «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. – Мюнхен: Український вільний університет, 1990. – 623 с.; Коваленко-Чукіна І. Г. Зелений рух в Україні: становлення, формування, особливості функціонування: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2009. – 21 с.; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950 – початок 1990-х років : [монографія]. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.; Шитюк М. М. Повне зібрання наукових праць. / Микола Миколайович Шитюк. Т.3. Миколаїв : Вид-во Ірини Гудим, 2010. – 493 с.

² Михайлов В.В. Екологічний рух в контексті національно-демократичних процесів на Півдні України у другій половині 1980-х – 1991 рр. Проблеми Нової, Новітньої історії та історіографії України. Колективна монографія / Ред. кол. В.В. Гудзь, Я.В. Таравська. – Мелітополь, 2015. – С. 151-172.

³ Установчі та організаційні документи Миколаївської обласної асоціації «Зелений світ» / протокол установчих зборів, програма, статут, списки членів. 22 вересня 1988 р. – 7 квітня 1990 р. // Держархів Миколаївської обл. (далі -ДАМО), ф. Р-6077, оп. 1, спр. 1, 101 арк.

⁴ Слабошпицький М. Довкола з'їзду і після з'їзду // Рух. – 1989. – № 5. – Жовтень.

дарствами Миколаївщини, визначити внесок кожного окремо, оприлюднити дані і взяти під громадський контроль ліквідацію забруднень⁵.

Прикметно, що 15 жовтня 1989 р. Асоціація «Зелений світ» видозмінила деякі пункти програми, що пов'язано з виникненням в області низки нових екологічних проблем⁶. Але в центрі своєї програми асоціація залишила одне з головних завдань – боротьба за екологічну чистоту промислових підприємств, сільськогосподарського виробництва, транспорту та інших господарств під гаслом: «Кожному жителю Миколаївщини – чисту землю, чисту воду, чисте повітря!».

Свої засідання екологічна асоціація проводила в місті Миколаїв щочетверга, на восьмому поверсі облвиконкому, в кімнаті № 823. На установчих зборах організації були обрані голови і заступники, серед яких О. Золотухін, С. Шаповалов, В. Шаповалов, О. Щеглов. До асоціації ввійшли члени Миколаївського відділу Спілки письменників УРСР В. Бойченко, Е. Январьов, В. Пучков, О. Голубкова, О. Колесник, члени Миколаївського відділу Фонду культури О. Золотухін, І. Грасевич, Г. Єжелов, а також майбутні члени Руху І. Гаврилишин, О. Долгих, В. Рукавишніков, В. Кучеренко.

До ініціативної групи в Южноукраїнську входили В. Білодід, В. Крат, Т. Дорошина, Л. Махович, Ю. Діденко, Є. Карпенко, О. Марков. У місті Первомайськ її членами були Г. Сосновський, М. Самостєлов⁷.

Основну увагу, на перших порах своєї діяльності, асоціація приділяла реалізації проекту Південноукраїнського енергокомплексу. У жовтні 1988 р. екологічною організацією «Зелений світ» організований мітинг-протест проти будівництва Костянтинівського водосховища. Акція відбулася на березі річки Південний Буг біля скелі Пугач. Близько трьохсот

місцевих жителів, спортсменів з Луцька, Одеси, Миколаєва, Казахстану виступали з вимогами зберегти унікальний природний комплекс – каньйон Південного Бугу від затоплення. Учасники мітингу вирішили, що будівельні роботи необхідно припинити до проведення позавідомчої екологічної експертизи та громадського референдуму. Текст з вимогами активістів спрямовано до Южноукраїнського міськвиконкому та Миколаївського облвиконкому⁸.

25 грудня 1988 р. організований ще один мітинг-протест мешканців Миколаївської області проти будівництва Олександрівського та Костянтинівського водосховищ на р. Південний Буг, розширення потужностей Південноукраїнської АЕС і будівництва Березовського хімкомбінату. В акції брали участь члени асоціації, Миколаївської організації СПУ, Миколаївського відділення Фонду культури та обкому профспілки суднобудування. Присутніх було 400 чоловік, представники міст Миколаєва, Первомайська, Вознесенська, Южноукраїнська, смт. Арбузинки Миколаївської області⁹.

На початку листопада 1988 р. працівники Південноукраїнської атомної електростанції відправляли до редакції газети «Південна правда» відкриті листи («От имени коллектива» и «История одной публикации»), але їх проігнорували. У третьому листі «Продиктовано жизнью» (12.01.1989) працівники АЕС вимагали від редакції надати попереднім зверненням розголос.

На зустрічі з представниками Міністерства енерго України відповідальний секретар Миколаївського відділення Спілки письменників УРСР, співголова Миколаївської асоціації В. Бойченко зазначив: «Беземоційною може бути тільки відданість відомству. Тим же, хто збирається жити і далі на рідній землі, поруч з

⁵ Установчі та організаційні документи Миколаївської обласної асоціації «Зелений світ» / протокол установчих зборів, програма, статут, списки членів. 22 вересня 1988 р. – 7 квітня 1990 р. // ДАМО, ф. Р-6077, оп. 1, спр. 1, 101 арк.

⁶ Там само.

⁷ Списки членів обласної екологічної асоціації, її філій та комісій за 1989 р. // ДАМО, ф. Р-6077, оп. 1, спр. 2, 13 арк.

⁸ Вирізки статей із газет членів обласної екологічної асоціації. 28 липня 1989 – 7 жовтня 1990 рр. // ДАМО, ф. Р-6077, оп. 1, спр. 12, 60 арк.

⁹ Резолюції мітингів, зборів мешканців, колективів підприємств, громадських організацій про заборону будівництва Ташлицького і Олександрівського водосховищ, 4-5 блоків Південноукраїнської АЕС та інше. 8 жовтня 1988 – 27 вересня 1990 рр. // ДАМО, ф. Р-6077, оп. 1, спр. 11, 30 арк.

працюючими блоками Південноукраїнської АЕС, далеко не байдуже питання: хто ж керує роботою колективу, що експлуатує АЕС? Виявляється, в аварії, що сталася 10 листопада 1988 р. на першому блоці Південноукраїнської АЕС, винні ні більше, ні менше, як 200 тис. жителів області, які підписались проти подальшого її розширення»¹⁰.

19 вересня 1989 р. у газеті «Південна правда» опубліковано звернення екологічної асоціації «Зелений світ» до населення басейну річки Південний Буг. Організація звернулася до партійних, радянських та господарських органів Миколаївської, Одеської, Кіровоградської, Вінницької та Хмельницької областей з пропозицією розгорнути рух за екологічну чистоту річки, порятунком її від забруднення та обміління¹¹. У постанові бюро Миколаївського обкому Компартії України відмічалось, що підняте «Зеленим світом» питання є достатньо актуальним, оскільки баланс води у річці постійно скорочується та погіршується якість. Унаслідок чого ухвалено рішення підтримати пропозицію екологічної асоціації з питань утворення суспільної навчально-координаційної ради проблем ріки Південний Буг і розробки комплексної програми її очистки¹².

15 жовтня 1989 р. поблизу Будинку культури будівельників у місті Миколаїв відбувся мітинг громадськості, організований Миколаївським міськвиконком та екологічною асоціацією, на якому піднята тема захисту річки Південний Буг.

На мітингу виступали активісти Миколаївської асоціації Л. Суслова, Г. Котило, перший заступник обласної організації УТОП Н. Долинський, гість з Одеси – член ради Одеського

обласного клубу В. Янковський, член екологічної асоціації Н. Власенко (м. Вознесенськ), професор Миколаївського філіалу Одеського сільгоспінституту, доктор сільськогосподарських наук А. Глухівський, голова обласного комітету з охорони природи О. Албул¹³.

У цей же день відбулися звітно-виборні збори Миколаївської екологічної асоціації. Зі звітом про роботу виступив голова асоціації, ст. інженер ВО «Екватор» О. Золотухін, також заслухано інформацію керівників екологічної асоціації м. Вознесенська – Н. Власенка, м. Первомайська – Ю. Сосновського, м. Южноукраїнська – В. Білодіда.

У подальшому члени екологічної асоціації продовжили боротьбу за обмеження будівництва Південноукраїнського гідроенергетичного комплексу й вирішили винести це питання на розгляд чергової сесії Миколаївської облради¹⁴.

На 14-й сесії обласної Ради народних депутатів 16 грудня 1989 р. прийнято рішення просити Раду Міністрів СРСР доручити Держкомприроді СРСР за участю Держкомприроди УРСР, Миколаївського облвиконкому, громадськості області прискорити проведення державної екологічної експертизи переопрацьованих проектів Південноукраїнського енергокомплексу, з урахуванням вимог громадян області про заборону будівництва Олександрівського водосховища і ГЕС, Ташлицької ГАЕС та призупинити їх фінансування¹⁵.

Хоча Миколаївський облвиконком ухвалив пропозиції екологічної асоціації, обласний комітет Компартії подібну ініціативу не схвалював. Так, у доповідній записці секретаря Миколаївського обкому Л. Шараєва секретарю

¹⁰ Відкриті листи членів обласної екологічної асоціації до колективу ВО «Екватор» про зупинення подальшого будівництва Південноукраїнської АЕС. 31 жовтня 1988 – 12 січня 1989 рр. // ДАМО, ф. Р-6077, оп. 1, спр. 3, 29 арк.

¹¹ Про звернення екологічної асоціації «Зелений світ» до населення басейну річки Південний Буг // Південна правда. 1989. – № 217. – 19 вересня.

¹² Довідки відділів обкому партії про виконання постанов бюро обкому Компартії України з питань розвитку народногосподарського комплексу області поліпшенню екологічної обстановки. 17 січня 1989 р. – 4 грудня 1990 р. // ДАМО, ф. П-7, оп. 89, спр. 222, арк. 22.

¹³ Вирізки статей із газет членів обласної екологічної асоціації. 28 липня 1989 – 7 жовтня 1990 рр. // ДАМО, ф. Р-6077, оп. 1, спр. 12, арк. 60.

¹⁴ Пропозиції, рекомендації, матеріали до сесій Миколаївської обласної ради народних депутатів, підготовлені екологічною асоціацією. 5 жовтня 1988 – 14 серпня 1990 рр., 56 арк. // ДАМО, ф. Р-6077, оп. 1, спр. 8, 56 арк.

¹⁵ Листування з Радою Міністрів УРСР, Головою Верховної Ради УРСР про будівництво об'єктів Південноукраїнського енергокомплексу, відвід земель під колективні сади та індивідуальне житлове будівництво. 6 лютого – 28 грудня 1989. // ДАМО, ф. Р-992, оп. 12, спр. 4702, 26 арк.

ЦК Компартії України В. Щербицькому відмічено, що протягом двох років діяльності асоціації «Зелений світ» в області створювалася напружена ситуація, члени організації «підбурювали широкі маси робітників», протистояли розширенню будівництва Південноукраїнської АЕС та гідрокомплексу на р. Південний Буг¹⁶.

Наприкінці 1989 р. державна екологічна експертиза була завершена. За її висновками Рада Міністрів СРСР постановила припинити будівництво 4-го реактора ПУАЕС, будівництво греблі Костянтинівського водосховища і Костянтинівської ГЕС-ГАЕС, переробити проект Ташлицької ГАЕС з 10 на 3 агрегати та подати на розгляд відповідним інстанціям, завершити будівництво Олександрівської ГЕС; подальшу долю Олександрівського водосховища передали на розгляд сесії Миколаївської обласної Ради народних депутатів. В подальшому також планувалося підняти питання про створення заказника республіканського значення «Гранітно-Степове Побужжя»; провести рекультивуацію території, порушеної при будівництві Костянтинівської ГЕС-ГАЕС; заверши-

ти будівництво об'єктів соціально-побутового призначення у повному обсязі¹⁷.

Таким чином, питання екологічної безпеки наприкінці 1980-х рр. стають досить дієвим рушієм громадської, а в подальшому і політичної активності населення області. На виборах 1990 р. до Миколаївської обласної ради обрано представників від екологічної асоціації «Зелений світ». Членам асоціації вдається заборонити заповнення Олександрівського водосховища. Сесія обласної ради вирішує зупинити його будівництво та ухвалює обласну програму «Екологія», в якій, зокрема, йде мова про створення заповідного об'єкту «Гранітно-степове Побужжя» на землях, що мали бути затоплені водами Костянтинівського і Олександрівського водосховищ¹⁸.

Подальшою перспективою наукового пошуку є продовження вивчення нових джерел з історії екологічного руху на території Миколаїщини у період незалежної української держави. На сьогодні, загроза затоплення бузьких порогів залишається актуальною, адже питання розширення Південноукраїнської АЕС досі є відкритим.

References

1. Baranovska, N. P. (2011). Vplyv Chornobyl'skoi katastrofy na transformatsiini protsesy u suspilstvi (do 25-richchia trahichnykh podii). *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 123-142. [in Ukrainian].
2. Kaminskyi, A. (1990). *Na perekhidnomu etapi: «Hlasnist», «perebudova» i «demokratyzatsiia» na Ukraini*. Munich. [in Ukrainian].
3. Kovalenko-Chukina, I. H. (2009). *Zelenyi rukh v Ukraini: stanovlennia, formuvannia, osoblyvosti funktsionuvannia* [Green movement in Ukraine: formation, formation, peculiarities of functioning] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Cherkasy. [in Ukrainian].
4. Mykhailov, V.V. (2015). Ekologichnyi rukh v konteksti natsionalno-demokratychnykh protsesiv na Pivdni Ukrainy u druii polovyni 1980-kh – 1991 rr. In V.V. Hudz (Ed.), *Problemy Novoi, Novitnoi istorii ta istoriohrafii Ukrainy*. Melitopol. [in Ukrainian].
5. Rusnachenko, A. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950 – pochatok 1990-kh rokiv*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihiy. [in Ukrainian].
6. Shytiuk, M. M. (2010). *Povne zibrannia naukovykh prats* (Vol. 3). Mykolaiv: Vyd-vo Iryny Hudym. [in Ukrainian].

¹⁶ Записки, довідки, інформації соціально-економічного відділу ЦК Компартії України, партійних і радянських органів, Ради Міністрів УРСР, Держкомприроди СРСР і УРСР, міністерств, відомств про екологічну обстановку на Україні та заходи щодо її поліпшення, будівництво Южноукраїнської АЕС і гідрокомплексу на р. Південний Буг, створення Української екологічної асоціації «Зелений Світ», аварії на шахті «Александр-Запад» Виробничого Об'єднання «Артемвугілля» та Київському головноштамі, інші питання охорони навколишнього середовища. 28 лютого – 5 січня 1990 р. // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2611, арк. 115.

¹⁷ Листування з Радою Міністрів УРСР, Головою Верховної Ради УРСР про будівництво об'єктів Південноукраїнського енергокомплексу, відвід земель під колективні сади та індивідуальне житлове будівництво. 6 лютого – 28 грудня 1989. // ДАМО, ф. Р-992, оп. 12, спр. 4702, 26 арк.

¹⁸ Пропозиції, рекомендації, матеріали до сесій Миколаївської обласної ради народних депутатів, підготовлені екологічною асоціацією. 5 жовтня 1988 – 14 серпня 1990 рр., 56 арк. // ДАМО, ф. Р-6077, оп. 1, спр. 8, 56 арк.